

Grisi siknis, hekseri og autonomi

Bedre ernæringsstatus etter råd fra helsepersonell

Feilernæring er en viktig underliggende årsak til død blant barn, og mange hjelpeprogrammer er satt i gang for å bedre barns ernæring i fattige land. Likevel er det liten dokumentasjon for at slike tiltak virkelig hjelper.

Resultatene fra en grupperandomisert intervensjonsstudie om effekten av strukturerte ernæringsråd gitt av vanlig helsepersonell er nylig publisert i nettutgaven til *The Lancet* (1). 12 helsestasjoner i et fattig område i Peru ble randomisert til enten intervensjon (ernæringsråd) eller kontroll. 377 barn som var født i områdene etter at programmet var satt i gang, ble fulgt i 18 måneder. Ved seks måneders alder fikk en høyere andel av barna i intervensjonsområdene næringsrike pureer enn i kontrollområdene. I oppfølgingsperioden var andelen barn som ikke fikk nok mat til å dekke sitt behov for energi, jern og sink, signifikant lavere i intervensjonsområdene. Etter 18 måneder hadde barn i kontrollområdene signifikant høyere risiko for veksthemning enn i kontrollområdene (16 % versus 5 %; $p = 0,018$), og vektøkning og lengdeøkning var signifikant bedre i intervensjonsområdene.

Selv om studien har metodologiske svakheter, er resultatene svært oppløftende. Resultatene tyder på at enkle intervensjonstiltak kan redusere forekomsten av veksthemning blant barn i områder der tilgangen på mat ikke er en begrensende faktor.

Petter Gjersvik

petter.gjersvik@legeforeningen.no
Tidsskriftet

Litteratur

1. Penny ME, Creed-Kanashiro HM, Robert RC et al. Effectiveness of an educational intervention delivered through the health services to improve nutrition in young children: a cluster-randomised controlled trial. *Lancet* DOI: 10.1016/S0140-6736(05)66426-4. E-publisert 10.5.2005. www.thelancet.com (23.5.2005).

Helseministeriet i hovedstaden har sendt prester, leger, psykologer, psykiatere og antropologer til Rio Coco i Nicaragua for å få bukt med epidemien grisi siknis, som hvert år forårsaker dyp fortvilelse og krise blant miskitoindianerne. Men uten hell. De eneste som ser ut til å klare å få bukt med fenomenet er tradisjonelle «hekser», «sukias» og «curanderos».

En ny helselov i Nicaragua åpner opp muligheten for at folk selv kan få velge hvilken type lege de vil bruke. For de to autonome regionene på den karibiske kysten er dette en stor demokratisk seier. I disse regionene bor nemlig seks ulike etniske grupper som nå skal få lov til selv å definere en egen helsemodell i henhold til tradisjoner, kulturer, bruk og vaner. De tradisjonelle «heksene» på kysten har andre synspunkter enn helseministeren på diagnoser og behandling.

Miskitoindianernes «galskap»

På et eksklusivt hotell i hovedstaden Managua i Nicaragua er over 300 tilhørere samlet til en stor konferanse for å få en forklaring på hva grisi siknis er. Mediene har i lengre tid fremstilt det som en galskap som rammer miskitoindianere. Miskitoindianerne bor langs elven Rio Coco nordøst i Nicaragua. Elven danner en naturlig grense mot nabolandet Honduras. Lokale journalister har i lang tid overgått hverandre i spektakulære fortellinger om «galskapen» og beskrevet hvilke primitive forhold de har måttet utholde under sine korte besøk til Rio Coco.

Flere av dem som helseministeren har sendt ut for å få et svar på fenomenet, er representert på konferansen. Alvorlige prester, hovedstadens beste leger, anerkjente psykologer og psykiatere og internasjonale antropologer er alle kommet for å gi sin tolking av fenomenet grisi siknis. Midt iblant dem sitter en liten dame i en rød og hvit drakt med et stort tørkle på hodet. Hun heter Doña Porcela Sandino. Hun er en tradisjonell curandera som jobber i Rio Coco, og en av de få som klarer å behandle grisi siknis. Hun bor i en liten hytte på påler og er redd for svarte hekser som utøver ond magi på henne fordi hun prøver å hjelpe dem som er rammet av tilstanden. Men det vet de fleste tilhørerne ikke noe om.

Helseministeren åpner konferansen:

– Ingen eier sannheten, vi eier alle en liten bit av den. Vi har ikke bare én kultur i Nicaragua, vi har mange. Og vi er alle nicaraguanere, understreker han. Uttalelsen hans markerer en helt revolusjonær endring i nicaraguansk politikk og helsepolitikk. Juridisk sett betyr dette et enormt fremskritt for de seks etniske gruppene som bor på den karibiske atlantehavskysten.

– Jeg avlyste et møte i USA for å komme hit i dag, påpeker helseministeren og klapper Doña Porcela kjekt på skulderen.

Helseministeren vet at partiet hans trenger god publisitet. Myndighetenes korrupsjon og vanstyre er de siste årene rullet opp i landet. Ekspresidenten Arnoldo Alemán er i fengsel fordi han ikke kan gjøre rede for nær 2 milliarder kroner. Skamløst har penger som skulle gått til helse og utdanning for de fattige blitt brukt til personlig berikelse. De etniske gruppene på den karibiske atlantehavskysten har stort sett vært overlatt til seg selv.

Hva er grisi siknis?

Det er ikke første gang grisi siknis rammer miskitoindianerne. De første skriftlige rapportene som omhandler fenomenet, er fra 1880-årene, da moraviske misjonærer kom til regionen. Ofte ble fenomenet tolket som en positiv respons på at miskitoindianerne ble evangelisert. Tusenvis av indianere oppgav sine forfedres trossystem og ble innmeldt i moraviakirken. Betegnelsen grisi siknis kommer fra kontakt med britisk kultur i regionen og er en omforming av ordene «crazy sickness», som britene kalte fenomenet. Miskitoene selv kaller det «pauka alkan», som kan oversettes til galskap.

Epidemien rammer stort sett miskitoindianerne som bor langs Rio Coco. Regionen er en av de aller fattigste i Nicaragua. Over 90 % av de 50 000 miskitoene i 86 landsbyer lever i ekstrem fattigdom. Det

Gutten er angrepet av grisi siknis og får hjelp av familien. Foto La Prensa

finnes kun én liten helsestasjon, men myndighetene har ikke sendt medisiner dit de siste årene, og pengene har en lei tendens til å forsvinne. For å komme til nærmeste sykehus må miskitoindianerne bruke timevis i kano og til fots.

Praktiseringen av tradisjonell medisin henger sammen med kosmosvisjonen til miskitoindianerne. Denne visjonen er knyttet til jorden, elvene, den tropiske skogen og regnet; alt i naturen som omgir dem. Deres medisin henger sammen med egne tolkninger av helse og sykdom. I generasjoner er tradisjonell medisinsk kunnskap overført verbalt og komplett med empirisk kunnskap. Conquistadorer, spanjoler, mestiser og i dag myndighetene i Managua har på hver sin måte devaluert miskitoindianerne og deres kunnskaper, men de har ikke klart å helt viske ut miskitoindianernes kollektive minne. Handlingene opp gjennom historien har derimot skapt mistro.

Fremdeles har folk i dag mer tillit til tradisjonell folkemedisin, lokale planter og magisk-religiøse seremonier enn til vestlig medisin. Tradisjonelle behandlere er kjente, de er til stede lokalt og de behandler mange. Kanskje ikke så rart når nasjonale helsemyndigheter verken er der hvor miskitoindianerne bor eller kjenner deres livsvilkår. Ingen med vestlige fortolkninger har ennå klart å behandle fenomenet grisi siknis.

Grisi siknes skaper psykososiale problemer, og folk er livredde for selv å bli syke. Landsbyene lider fordi de som blir rammet av grisi siknes, neglisjerer sitt ansvar for landsbyens økonomi og produksjon. Dette får store konsekvenser for samfunnsøkonomien til miskitoindianerne.

– Interkulturell politikk i dette landet bør baseres på likeverdighet og respekt, sier Serafina Espinoza Blanco fra Instituttet for tradisjonell medisin og lokal utvikling (IMTRADEC) på urfolksuniversitetet URACCAN.

Det er nødvendig å nevne dette siden politikk og retorikk frem til og med Anastasio Somoza baserte seg på at miskitoene skulle «reddes» ved mestisering, slik at alle i landet til slutt skulle bli like.

– Tradisjonell medisin har en mer holistisk tilnærming til hva helse er: det kan være fysisk helse, mental helse, sosioøkonomisk helse eller sjelelig helse. Kan da urbefolkningen nyte god helse hvis det nasjonale helsesystemet devaluerer deres trossystemer og tradisjoner? Kan man etablere likeverdige og respektfulle relasjoner uten å forstå urbefolkningens kosmosvisjon? spør Espinoza. – Før helsedepartementet legger ut sine strategier bør de legge vinn på å forstå livsbetingelsene og realitetene til urbefolkningen, sier hun. Helsesystemet bør ikke bare gi folk rett til å velge

medisinsk hjelp, men legene bør også kjenne til og respektere urbefolkningens verdensbilder hvis de også skal kunne søke hjelp hos dem, er hennes råd.

Symptomer på grisi siknis

Symptomene på grisi siknis er systematisert og avgrenset i forhold til andre sykdommer, forteller Espinoza Blanco. – Transe, panikk, det at den angrepne springer ut av huset og river av seg klærne, intens angst, tap av bevissthet, aggressivitet (også mot seg selv), identitetsproblemer og trang til å springe karakteriserer den som blir angrepet av grisi siknis, forklarer hun. Mange kaster opp merkelige objekter som hår eller glass, de har syn om mennesker, dyr eller ånder som påkaller dem eller vil ha seksuelle relasjoner med dem. Ofte forekommer fargen svart i synene: svarte krokodiller, svarte hester, svarte slanger eller mørkt blod. Ofte foretar de lange reiser hjemmefra som de ikke husker noe av, og de kan springe med øynene lukket uten å skade seg. Et anfall varer mellom 45 minutter og opptil halvannen time og kan ramme en person 3–4 ganger daglig, oftest i overgangen mellom ettermiddag og kveld. I en slik transe kan de ødelegge hus med hakker, macheter og treslegger. Før har flest kvinner i alderen 15–25 år blitt angrepet. Fenomenet er ofte blitt tolket som en slags over-

En curandera bruker medisinske planter i sin behandling. Foto Mona F. Thowsen

gangsrite. Det bekymringsfulle i de siste rapportene er at hele landsbyer, mange menn og flere eldre også er blitt angrepet og at også andre etniske grupper enn miskitoene er blitt angrepet, deriblant sumuer, mayagnas og mestiser. Det kan komme til uttrykk som en transe eller en besettelse og pågå i flere måneder. Når de får igjen bevisstheten etter et anfall, har de ofte skyldfølelse og er triste og forvirrede. Når slike tilfeller blir mange, nærmest som epidemier, er det et alvorlig samfunnsproblem i området.

Ulike tolkninger av grisi siknes

Dr. Georg Grünberg underviser på urbefolkingsuniversitetet URACCAN og gir en antropologiske tolking: – Grisi siknis er en kulturelt basert sykdom, som betyr at sykdommen er knyttet til verdier og tros-systemer, og den angriper kun de steder som deler dette. Liknende fenomener i andre kulturer er piblotiq i arktiske strøk, hekseri hos navahoindianere og chakore hos ngawbererne i Panama.

Det er et slags kollektivt skrik om hjelp, mener Grünberg. – Når slike sykdommer uttrykker seg i en kollektiv form, er én dominerende antropologisk tolking at det representerer en kanal for å uttrykke og frigjøre friksjoner i samfunnet. En slags kollektiv løsning på et delt problem. Ifølge en slik tolking er det ikke en sykdom, men en form for terapi for å komme ut av en kollektiv krise og å gjenopprette balanse.

Dr. Myrna Cunningham, selv antropolog og tidligere rektor ved urfolksuniversitetet, legger seg på samme type tolking når hun forklarer hvordan fenomenet grisi siknis

angriper samfunn som er i sosial ubalanse:

– Årsaker kan være krig, trusler eller religiøse friksjoner. Spesialistene som kan kurere situasjonen, er kun lokale curanderos, mener hun. Hvordan bør da helseministeriet svare på slike kollektive skrik? Vi må forebygge kollektivt og bygge skoler og sørge for at det finnes nok mat til folk, sier hun.

Helseministeriet i Nicaragua, MINSA, er representert ved Carlos Fletes. Han har reist seg i salen flere ganger og med sterk harme høyllytt protestert under de foregående innlegg som har rettet kritikk mot helseministeriet. – Jeg vil protestere på all kritikken som er kommet. Problemet er at vi ikke har penger. Hvert år minker budsjettet vårt.

Fletes har rett i det. Utgiftene til staten er på omkring 7 milliarder kroner. Inntektene ligger på rundt 4,8 milliarder. Resten av regningen håper de at internasjonale donorer tar seg av.

Helseministeriets strategi for løsning på grisi siknis vises på flotte Power point-presentasjoner og innebærer alt fra forbedring av infrastruktur til forbedrede helseprogram i regionen. Men både Fletes, tilhørerne i salen og miskitoindianerne i Rio Coco har vanskelig for å tro på slike løfter. Nicaragua har gjeldsproblemer på rundt 3, 2 milliarder og Verdensbanken og International Monetary Fund (IMF) stiller beinharde krav. 15 år med «demokrati» og nyliberalisme har ikke minsket, men snarere økt forskjellene mellom fattige og rike. Politikernes omsorg for folket kan ikke gjenfinnes i budsjetter.

Helsedepartementet tror at faktorer som bidrar til grisi siknis er at miskitoene er blitt offer for grensestriden mellom Honduras og

Nicaragua. Miskitoindianerne har tradisjonelt drevet jordbruk på Honduras-siden og bodd på Nicaragua-siden med dyrene sine. Slik unngår de at dyrene spiser opp føden. Oljefunn i området og usikkerheten knyttet til hva det betyr, er også en faktor, ifølge helsedepartementet. Mange miskitoindianere er heller ikke registrert som borgere, verken i Honduras eller Nicaragua. Et høyt antall barnefødsler, misbruk og store helseproblemer kan også bidra, mener de. Heller ikke finnes det skoler som kan lære dem om kulturelle realiteter i dag, og det er også vanskelig å finne undervisning på morsmålet.

– Grisi siknis er en slags schizofreni og er et resultat av mange faktorer, slik som grenseproblemer, som gjør at det ikke er lov å dyrke på Honduras-siden, mestiser som har kommet og okkupert jord, det at de er uregistrerte borgere i begge land samt at de har en følelse av å være forlatt. Naturkatastrofer og frykt for svarte hekser bidrar også. I tillegg er det en mengde helseproblemer som mange graviditeter, ingen rekreasjonsmuligheter og mye vold. Det finnes nesten ingen utdanningsmuligheter for barna, påpeker psykiateren dr. Guillermo Gosebruch.

– Ja, loven høres bra ut, tilføyer barneombudet, Carlos Emilio Lopez, men realiteten er at kun 5 % av barn går på skole i landsbyene, og på nærmeste sykehus står ti senger som skal dekke behovet til 50 000 mennesker. Dette er et spørsmål om menneskerettigheter. Miskitoindianerne i Rio Coco skal ha samme rettigheter som de rike i hovedstaden Managua. Vi har alltid hatt grisi siknis i Rio Coco; det nye er bare at mediene har gjort det kjent, sier hun.

Journalistene fra Managua får ordet. – Vi som kommer fra stillehavssiden forstår oss ikke på folkene på Atlanterhavssiden. Deres trossystemer er så merkelige. Vi har prøvd å forberede oss og snakke med psykologer og antropologer for å forstå mangfoldet i Nicaragua. Samtidig så er det jo så utrolig isolert der, forteller Mari Lili, som er journalist fra Managua.

Perspektivet kan kanskje best illustreres ved uttalelsen til en ung journalist som mest fokuserte på sin egen opplevelse: – Før trodde jeg ikke på grisi siknis. Men så måtte jeg dra til Rio Coco. Jeg ble livredd da jeg var der. Ingen kan forstå hva vi gikk igjennom da vi var der. Vi måtte overleve på vann og karameller; de hadde ikke engang Coca-Cola der. – Det var stor konkurranse mellom mediene. Det ble nok en del sensasjonsjournalistikk, og de fleste var der kun én dag, innrømmer Rafael Lara.

Hva tror miskitoindianerne selv?

Et år tidligere, i Waspan ved Rio Coco, i skyggen av en liten hytte på påler, forteller Doña Porcela om hva miskitoene tror på. – Det finnes en relasjon mellom menneskene og naturen og alle dens aspekter.

Doña Porcela Sandino er en selverklært hvit heks, curandera, som bruker drømmer, medisinske planter og sanger i sin behandling. Foto La Prensa

Dyr, elver og fjell har en ånd som kontrollerer det. Kontakten mellom disse åndene og mennesket kan skape ubalanse i menneskenes helse. Vi tror at noen mennesker har fått en gave som gjør at de kan kontakte disse åndene, forklarer Doña Porcela: Sykdom er forårsaket av åndene, og de kan skade menneskene eller omgivelsene. Behandling kan foretas av sukias eller curanderos, og selve behandlingen avhenger av årsakene og hvilke ånder som er involvert i sykdommen. Det er viktig å snakke sammen først. Behandlingen kan være individuell eller kollektiv, det kommer litt an på. Og jeg bruker medisiner basert på medisinske planter og sanger.

Behandlingen har flere faser. Den første fasen er når curanderaen besøker pasienten på pasientens bosted og intervjuer pasienten. Den videre behandlingen baserer seg på curanderaens drømmer den påfølgende natten om hvilken behandling hun skal følge videre. Den andre fasen begynner når hun gjennom sine drømmer har fått beskjed om hvilke planter hun skal bruke og går ut i skogen for å finne dem. Deretter må de tilberedes, ofte med uttalelser, andre prosesser og til slutt en seremoni. Tredje fase er selve behandlingen, som kan være individuell eller kollektiv, individuelt med spesielle bad eller spesielt tilberedte drikker, kollektivt for eksempel ved å rense visse områder med ulike ritualer eller ved

å tilfredsstille en ånd. Fjerde fase er forbudsfasen, som kan innebære forbud mot å spise visse varer, gå visse steder eller se visse ting, som gravide kvinner.

Når heksen stiller diagnose

Mens alle uttaler seg om grisi siknis fra talerstolen, har den lille kvinnen sittet helt stille. Til slutt får hun ordet og blir introdusert som spesialist i tradisjonell medisin.

– Jeg er en hvit heks, sier hun. – Dere har mye utdanning og erfaring alle dere som er her. Mange av dere tror at vi blir syke på grunn av sult og miljøproblemer, men det er ikke bare slik. Jeg er en hvit heks. Og jeg sier dere at det er svart magi som står bak. Dere ser drakten jeg har på meg i dag. Den er hvit og rød. Den er et tegn på at jeg vet at jeg skal dø om et år. Jeg kjemper mot svarte hekser som vil drepe meg.

Hele salen er plutselig stille.

– Dere må finne en måte å straffe disse svarte heksene på, sier Doña Porcela, for jeg kommer til å dø et år fra nå. Dere vil vite at tiden er inne når jeg tar på meg den hvite drakten, sier hun.

Salen blir taus. Ettetentksom. Motvillig til å være med på en heksejakt. Kollisjonen mellom en velvillig kulturell relativisme som gjerne vil at urbefolkningen selv skal få definere sin helsepolitikk, og en tradisjonell tro på hekser og heksejakt er tydelig. Helseministeren griper inn og tar ordet:

– Spesialistene i vestlig medisin og tradisjonell medisin bør komplettere hverandre, sier han diplomatisk og lar seg fotografere med armen rundt Doña Porcela.

I et tidligere intervju med Doña Porcela fortalte hun om mennesker i landsbyen som hadde forlatt stedet etter at de hadde blitt anklaget for å være en svart heks. Både de som tror på hekser og de som ikke gjør det, kan lett forestille seg at det er umulig å fortsette et liv i landsbyen etter å ha blitt offentlig anklaget for å være en svart heks. I mellomtiden fortsetter grisi siknis å herje Rio Coco.

Mona F. Thowsen

mothow@stud.ntnu.no

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
7491 Trondheim